



SYLVESTER ÉS DONATUS.

A két legrégebbi magyar nyelvű nyomtatvány, mely a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában az imént látott napvilágot, *Sylvester János*nak, az első magyar grammatika szerzőjének egy régebbi nyelvtudományi művecskéjét tartalmazza. Ez a körülmény, vagyis az, hogy *Sylvesternek* immár két nyelvtudományi művét bírjuk, érett kérdéssé teszi azt, hogy vajjon mit is köszönhet *Sylvester* kora legnépszerűbb grammatikusának, a már fogalommá vált *Donatus*nak. Mit vett át tőle, mennyit vett át tőle és hogyan?

Melich János, aki a fentemlített munkát sajtó alá rendezte, ezen igaz hálát érdemlő fáradozását megtette azzal, hogy kiadványáról alapos tanulmányt írt az Irodalomtörténet tavalyi évfolyamában (289—297. l.). Ezen értekezése *Sylvester* e munkáinak irodalomtörténeti háttérét rajzolta meg, de megjelölte azon irányt is, melyben a *Sylvester* forrásait buvárló kutatásnak járnia kell. E tekintetben két fontos kijelentést tesz *Melich* említett értekezésében: az egyik az, hogy a *HK* (*Rvdimenta grammatices Donati autore Christoforo Hegendorphino*) «nem más, mint *Donatus* *Ars minor*-ának *Hegendorff* által készített kivonata» (id. h. 292. l.) s a másik az, hogy «egy átdolgozott XVI. századi *Donatus* alapján készítette *Erdősi Sylvester* a maga 1539-ben megjelent «*Grammatica hvngarolatina*» c. művét, (293. l.) vagy amint ő maga összefoglalja e kettős eredményét: «*Sylvester Donatus*nak mind az «*Ars minor*»-át, mind pedig az «*Ars maior*»-át, tehát az egész *Donatust* a magyar iskola részére tan-könyvvül lefordította, illetőleg megírta».

S bár *Melich* itt is, kiadványa előszavának a végén is igéri, hogy e kérdésnek, főképp nyelvészeti megbeszélése az ő avatott tollából várható, tán nem végzünk felesleges munkát, ha a tőle megjelölt irányt követve, tovább megyünk egy lépéssel és *Sylvesternek* *Donatus*hoz való viszonyát tüzetes egybevetésükkel próbáljuk meghatározni,

Annál is inkább revízió alá kell vennünk e kérdést, mert a probléma már fölmerült a *Sylvesterre* vonatkozó művekben.

A *Sylvester nyelvtanára* vonatkozó irodalomból (l. *Pintér*, A magy. ir. tört. II : 170.) kérdésünkkel érdemlegesen csupán *Szegedy Rezső* foglalkozott (E. Ph. K. 23 : 40—53. és 129—141.), akinek az a nézete, hogy «Sylvester latin grammatikájával semmi újat nem nyújtott: az egész csak reprodukciója azoknak a szabályoknak, melyek a XVI. századig általánosan el voltak terjedve...» (45. l.). Vagy alább, 51. l.: «Sylvester latin grammatikája: nagyrészt csak Donatus kivonata...» Szegedy szerint eredetiség S.-nél csak a «magyar grammatikában» észlelhető, ő tehát mintegy két külön művet lát S. e munkájában, egy magyar és egy latin grammatikát. Ez az egyik szempont, melyet mi kérdésünkben kiindulópontúl el nem fogadhatunk. A másik ez: «... Ha Sylvester latin grammatikájának viszonyát forrásaihoz pontosan meg akarjuk határozni, nem is kell annyira az egyezéseket Donatussal keresni, hanem rövidebb uton érhetünk célt, ha az eltéréseket feltüntetjük s azokat magyarázzuk». Szegedynek alapos fejtegetéseivel nem érthetünk mindenben egyet, de a meddő polémia helyett, eltérő álláspontunkat, legyen szabad cáfolgatások elkerülésével, tények és következtetések előterjesztésével megbizonyítanunk.

★

A hírneves *Keil-féle Grammatici Latini* IV. kötetében két eredeti *Donatus-féle* szöveget tartalmaz, az egyik: *De partibus orationis ars minor* (355—366. l.) (*PO*), a másik az *Ars Grammatica* (*AG*) (367—402. l.). Ha mindenekelőtt e két szöveget egymással egybevetjük, lényeges különbséget találunk tárgyukat, tartalmukat, valamint előadásuk módját illetőleg egyaránt. Az első, mint címe is mutatja, a nyelvtani anyagot a beszédrészek szerint csoportosítva adja nyolc pontban, melyek a következők: De nomine, De pronomine, De verbo, De adverbio, De participio, De conivnctione, De præpositione, De interiectione. Előadásának módja pedig katekizáló, efféle kérdéseket tesz fel: *Nomen quid est?* S erre feleli: Pars orationis cum casu... stb. Ezzel ellentétben az *Ars Grammatica* egy viszonylagos értelemben vett teljes nyelvtan. Szól a hangokról, a betűkről, a szótagokról, a verslábokról (*De pedibus*), a hangsúlyról, «*De posituris*» (a megkülönböztetésnek scholasticus definíciója és kifejtése); azután következnek a beszédnek részei ugyanolyan sorrendben mint *PO*-ban. Ezután még egy terjedelmes rész következik, afféle stilisztikai: a barbarizmusról, a szolecizmusról, a stilus egyéb hibáiról stb. Bennünket ez a rész most nem érdekel, mert Sylvester nyelvtanából az a rész, mely ezen anyagot dolgozta fel, elveszett. Hogy Sylvester azt megírta, az, mint alább látni fogjuk, feltétlenül bizonyos.

Az AG. sokkal bővebb, részletesebb és tudós hangú mű, nem katekizáló, mint a PO, emez ellenben nagyobb súlyt helyez az elméleti fejtegetésnél a teljes paradigmák közlésére. Fontos azonban az, hogy az egyes fődefiníciók, melyek minket itten közelről érdekelnek, legtöbbször szószerint megegyeznek, legfeljebb AG. néha hosszabb, de amit PO. nyújt, az AG.-ben kevés kivétellel benne van.

Ezek megállapítása után még egy fontos módszerbeli megjegyzést. Sylvester a CG.-ben (Corp. Gramm. 12. l.) a nomen így definiálja: *Nomen est pars orationis cum casu, corpus aut rem proprie communiterue significans.* Ez a definitió az AG.-ben (l. Keil IV. 373. 2-3.) szóról-szóra így van, csak épen hogy a szabály folytatólagosan példákkal van illusztrálva, PO.-ban pedig (Keil IV. 355. 5-6.) szóról-szóra így. Hogy ez valóban Donatusból van véve, azt az egyezésen kívül az alábbiak is megerősítik. De ne higgyük, hogy ez a definitió Donatusnak alkotása. Ő is átvette, átvette pedig Aristarchos tanítványának Dionysios Thraxnak *γραμματική* c. hírneves munkájából (l. Bekker, Anecdota II. p. 629—643), melynek 14. §-a ezt a definiót adja: *«Ὄνομά ἐστι μέρος λόγου πτωτικόν, σῶμα ἢ πρᾶγμα σημαῖνον . . .»* és példákkal illusztrálja. Tehát az egyezés még nem teljes bizonyíték, hiszen Dionysios Thraxnak ezt a definícióját nemcsak Donatus vette át, hanem csaknem minden latin grammatikus, ezek ép úgy közkinccsek lettek, mint később épen Donatus definíciói.

De az alább kimutatandó egyezéseken kívül egyéb bizonyítékaink is vannak arra, hogy Sylvester alaposan fölhasználta ugyan egy Donatus-féle nyelvtant, de nem szolgál másoló, hanem tudatos átvevő, aki forrását sokszor megnevezi, vele vitatkozik, a dolgok bővebb kifejtése helyett forrásának megfelelő helyeire utal. Végül az is fontos mellékkörülmény, hogy nemcsak Donatusra hivatkozik, hanem más grammatikusokra is.

A névmások tárgyalásánál helyeslőleg emeli ki, hogy Donatus a *hic, haec, hoc*-névmást joggal nevezi *pronomina articularia*-nak (Corp. Gramm. 37. l.); ugyancsak a névmások további tárgyalásánál pedagógiai utasítást ad s forrásul Donatust nevezi meg (C. G. 47. l.); a conjugatio tárgyalásánál pedagógiai okból kénytelen Donatustól eltérni (C. G. 54. l.); az adverbiumok jelentéseinek különféle fajait vegye át a tanuló Donatusból (C. G. 72. l.); hasonló utasítások és utalások Donatusra: 73., 74., 77. lapokon. Utal ezeken kívül a következő grammatikusokra és egyéb forrásokra: *Diomedes* (i. h. 7., 37. l.), *Priscianus* (14., 26. l.) *Seruius, Sulpitius, Celsius, Liuius* (23. l.), *Erasmus* (25. l.), bőven vitatkozik *Dévai*-val (28. l.-tól), továbbá *Quintilianus* stb. Az, aki főforrásával szemben oly öntudatos, aki ily széleskörű grammatikai ismerettel rendelkezik, az — nem

a Rudimenta-ra, hanem grammatikájára gondolva — bajosan tekinthető egyszerű átdolgozónak.

És valóban, ha Sylvester grammatikáját tüzetesen egybevetjük Donatus fenmaradt szövegeivel, illetve a fentebb mondottak miatt az AG.-vel, arra a meggyőződésre jutunk, hogy Sylvester anyaga két részből áll. Az egyik, az illető kor szempontjából a fontosabbik, csaknem szóról-szóra való átvétel Donatusból. Ez az anyag a *definíciók* anyaga. Meg kell azonban itt jegyeznünk, hogy valamint e definíciók e latin grammatikusoknak nem eredeti alkotásaik, hanem jórészt görögből való fordítások, azonképen e kor *természetesnek* találhatta a definíciók átvételét, illetve csak a hagyományos definíciókat tarthatta helyeseknek. Olyféle elemei voltak ezek e kor grammatikai irodalmának, mint pl. az eposz bizonyos hagyományos formái (invokáció stb), melyeket nemhogy átvételeknek bélyegeztek volna meg, ellenkezőleg, nélkülök az eposz nem volt teljes, nem volt jó. A parallel, illetve egyező vagy eltérő helyeket mutatja a következő összeállítás.

Littera: SG. 6. 1.: AG. 366. 9.; *Divisio litterarum*: SG. 7. 1.: AG. 367. 9–10.; *Vocales*: SG. 7.: AG. 367. 10–11, [a szabály szórendje eltér]; *Consonantes* SG. 8.: AG. 367. 9–10. [feltűnő, hogy a mássalhangzók felsorolása AG.-ben hiányzik e helyen]; *Consonantes mular* SG. 8.: AG. 368. 5–6.; *Semivocales* SG. 8. 1.: S. «quod dimidium vocalium potestatis habeant», ezzel szemben AG. 367. 21–22.: *semivocales sunt, quae per se quidem proferentur, sed per syllabam non faciunt*. Az ezt befejező «Sunt autem septem» megegyezik a két írónál; *Syllaba* SG. 8.: AG. 368. 18–19.; [Nevezetes, hogy a syllaba szó etimológiája nem AG.-ből, hanem Donatusnak egy comentatorától van átvéve l. Servius-Keil 423. 11–12.]; *Partes orationis*, SG. 9.: AG. 372. 25–26., l. még PO. 355. 2–3.; *Nomen* (l. fent). SG. 12. 1.: AG. 373. 2–3. és PO. 355. 5.; l. továbbá: AG. 373. 4., 7–8., PO. 355. 8–9.; *Gradus Comparationis* SG. 12.: AG. 374. 15.; *Genus*: SG. 13.: AG. 375. 18–14., 21–22.; *Figura* SG. 26.: AG. 377. 3.; *Casus* SG. 26.: AG. 377. 15.; *Pronomen* SG. 38.: AG. 379. 22–25.; l. még SG. 46.: AG. 379. 26. és AG. 380. 10.; SG. 47.: AG. 380. 12., 18., 29.; *Verbum*: SG. 53.: AG. 381. 14–15., 17.; *Genera verborum* SG. 57–58., AG. 383. 1–végig. [Ez a legnagyobb átvétel]; l. még a verbumra vonatkozólag: SG. 58.: AG. 384. 1–2., 3–4., 10., 17.: *Adverbium*. SG. 72.: AG. 385. 11–12., 386. 7., 25.; *Participium*: SG. 72–73.: AG. 387. 18–21., 22. [itt a szabályt követő példák is egyeznek], 24–25., 26., 27.; 388. 8–10.: *Coniunctio*: SG. 76.: AG. 388. 28–29., 30.; 389. 1., 10.; *Praepositio* SG. 77.: AG. 389. 19–20., 390. 1.; *Interiectio*: SG. 78.: AG. 391. 25. [Itt a felfogás különbözik!]

Ezen egybevetésből tehát nyilvánvaló, hogy az átvételek a hagyományos definíció-anyagra vonatkoznak. Ez a grammatikai ház mintegy elengedhetetlen föltétele volt minden grammatikának, de láttuk, hogy ezen átvételek dolgában sem mindenütt szolgálai másoló a mi Sylvesterünk.

Ha már most a Sylvester grammatikája anyagának másik részét figyeljük meg, akkor arra a megállapodásra jutunk szükségképen, hogy Sylvester ezen említett kölcsönzéseken kívül *mást, más forrásból nem merített*. A többi anyag ugyanis szinte teljes bizonyossággal magán viseli az *eredetiség* bélyegét.

Talán még a *Littera* cikket megelőző definíciókat (a nyelvtanról és részeiről) a hagyományos anyagból vette át (6. l.). De már pl. önálló talán a 8—9. l. lévő *Litterarum comprehensio* c. hangtani egybeállítás; nem Donatusból való a helyesírásról közbeszúrt cikke (10—13), melyben műve elveszett második részére utal. A *Gradus Comparationis* kifejtése (12—13. i.); a főnevek neméről írt terjedelmes fejtegetése, melyben a hónapok magyar neveiről értekezik és szubjektív kitérései vannak. Ez egy sokat olvasott tudósnak eredeti összeállítása, oly munka, melyet manapság is eredetinek szoktunk tekinteni. (14—29.) Nem lehet szolgálai átvétel a számnevek reguláiról szóló fejtegetése (24—26), eredeti az articulusról való fejtegetése Melanchton, Dévai és mások alapján, illetve velük szemben (26—30.); át meg átszövi szubjektív pedagógiai figyelmeztetésekkel fejtegetéseit több helyen, így a *declinatio* tárgyalásánál (30—38. l.); a névmásoknak rendkívül beható tárgyalását (38—53.) sem vehette át sehonnan, hanem *ő írta azt meg* az akkori grammatikai irodalom s a magyar nyelv pompás ismerete alapján; az igeragozás magyar paradigmáit sem vehette sehonnan, érett nézeteit a népnyelvről, a nyelvújításról, új grammatikai műszavait, az elsőket a mi tudományos irodalmunkban stb. stb.

Mindezekből tehát nyilvánvaló, hogy Sylvester nyelvtanának megírásánál, alapul véve kora hagyományos formuláit, definícióit és egész nyelvtani irodalmát, nem volt szolgálai másoló, hanem tudós, eredeti elme volt, kinek munkája, mint ő maga is, díszre marad tudományos irodalmunknak s méltó arra, hogy a magyar kultúra első hősei közt emlegessük.

RUBINYI MÓZES.